

การฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านกับความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน ริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนล่างของประเทศไทย

Restoration Native Plant Resources towards Communities Food Security in Lower Mekong River Bank of Thailand

วัลย์พรรณ ชินชัยสิริภักดิ์^{1*} และสุพรรณิ อะโวกิ²
Walaiphan Chinchaisiraphat^{1*} and Supanee Aoki²

บทคัดย่อ

ป่าเป็นแหล่งที่อยู่ของพืชในสภาพธรรมชาติ เมื่อพื้นที่ป่าถูกแปรสภาพทำให้พืชพื้นบ้านหลายชนิดมีปริมาณลดลงจนอาจเลือนหายไปจากวิถีชีวิตชุมชน งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) แนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชน 2) แนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติ 3) สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน และ 4) การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชน พื้นที่ศึกษา 3 หมู่บ้าน คือ บ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้ และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ดำเนินการตั้งแต่เดือนตุลาคม 2559 ถึงเดือนมิถุนายน 2561 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ประชาชนชาวบ้าน และตัวแทนเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐในพื้นที่ เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสำรวจความมั่นคงด้านอาหาร แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัย พบว่า 1. แนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชน มีดังนี้ การลดปริมาณการทำลายทรัพยากรพืชพื้นบ้าน การรณรงค์การปลูกพืชทดแทน การใช้ทรัพยากรพืชพื้นบ้านอย่างคุ้มค่าและการกำหนดมาตรการทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ 2. แนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชนมีดังนี้ วิธีการใช้ประโยชน์ที่ดินและผืนป่า รูปแบบการส่งเสริมการขยายพันธุ์พืชและการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชกิจกรรมสร้างความตระหนักรู้ต่อการใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์สูงสุดและกระบวนการปฏิบัติตามมาตรการทางสังคมเพื่อการอนุรักษ์ 3 หมู่บ้านเวินบึกมีระดับความมั่นคงด้านอาหารสูงสุดตามตัวชี้วัดที่ 1 ด้านการพึ่งตนเองด้านอาหาร มีคะแนนเฉลี่ย 2.79 หรือร้อยละ 55.87 ส่วนหมู่บ้านท่าแพและหมู่บ้านห้วยหมากใต้มีระดับความมั่นคงด้านอาหารสูงสุดตามตัวชี้วัดที่ 5

คำสำคัญ: การฟื้นฟู, ทรัพยากรพืชพื้นบ้าน, ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน, ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนล่าง

Received: 25 April 2020; Accepted: 30 October 2022

¹ สาขาธุรกิจอาหารและโภชนาการ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี อุบลราชธานี 34000

¹ Program in Food Business and Nutrition,, Faculty of Agriculture, Ubon Ratchathani Rajabhat University, Ubon ratchathani 34000

² สาขาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี อุบลราชธานี 34000

² Program in Biology, Faculty of Science, Ubon Ratchathani Rajabhat University, Ubon ratchathani. 34000

* Corresponding author: walaiphan.c@ubru.ac.th

การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ คือมีคะแนนเฉลี่ย 3.18 หรือร้อยละ 63.60 และ 3.40 หรือร้อยละ 68.00 ตามลำดับ

4. วิเคราะห์ข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนและจำแนกตามการใช้ประโยชน์ 5 ด้าน คือ 1) พืชอาหาร 2) สมุนไพร 3) ไม้ผล 4) เห็ด และ 5) การถนอมอาหาร

Abstract

Forests are natural habitats for plants. When the forests are transformed, native plants are decreased and almost disappeared from the community life cycle. This study aimed to investigate: 1) how to restore the native community plant resources; 2) how to promote and restore the native community plant resources; 3) the community food security situation; and 4) to establish an information system of the native community plant resources. The study area covered three villages: Wern Buek, Huai Mark Tai, and Thah Phae, Khong Chiam district, Ubon Ratchathani province. The study started from October 2016 to June 2018. The samples were community leaders, village representatives, public health volunteers (Or Sor Mor), local scholars, and representatives of relevant government offices. The instruments consisted of a survey form on community food security, an interview form, and a group meeting record. The data were analyzed using mean, standard deviation, and content analysis. The research findings were as follows: 1. How to restore the native community plant resources were: decreasing destruction of native community plant resources, making a campaign to grow substitute plants, using native plant resources effectively, and setting up social measures for plant conservation. 2. How to promote and restore the native community plant resources were: utilizing land and forests, plant breeding and conservation of plant species, setting up awareness in utilizing natural resources for most benefits, and setting up a process to follow the social measures for plant conservation. 3. Wern Buek village had the highest level of food security based on Indicator 1: food self-dependence, with 2.79 points or 55.87%. Thah Phae and Huai Mark Tai villages had the highest level of food security based on Indicator 5: accessing quality food with 3.18 points or 63.60%, and with 3.40 points or 68.00% respectively. 4. The information system of native plant resources analyzed and classified by utilization was of five kinds: (1) food plants, (2) herbal plants, (3) fruit plants, (4) mushrooms, and (5) food conservation.

Keywords: Restoration, Native Plant Resources, Community Food Security, Lower Mekong River Bank of Thailand

บทนำ

ประเทศไทยมีที่ตั้งอยู่ในเขตสภาพภูมิอากาศเขตร้อน ตรงกลางคาบสมุทรอินโดจีนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภูมิประเทศเป็นพื้นแผ่นดินใหญ่ มี

ขนาดพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 513,115 ตารางกิโลเมตร มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมากแห่งหนึ่งในโลก แต่ละภูมิภาคมีพื้นที่ป่าธรรมชาติและป่าชุมชน ที่อุดมด้วยทรัพยากรพืชพื้นบ้าน นับเป็นแหล่งอาหารของชุมชนมาแต่บรรพกาล พืชหลายชนิดมีศักยภาพเป็นวัตถุดิบต่อการ

ผลิตอาหารส่งออกไปยังตลาดหลาย ๆ ประเทศในโลกได้ ประเทศไทยแบ่งเขตปกครองเป็น 5 ภูมิภาค ประกอบด้วย ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ แต่ละภูมิภาคแบ่งพื้นที่ปกครองเป็นจังหวัด รวมทั้งหมด 77 จังหวัด (สิรินทิพย์, 2557) จังหวัดอุบลราชธานีอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นจังหวัดชายแดนของภูมิภาคอีสานใต้มีอาณาเขตติดแม่น้ำโขงตอนล่างของประเทศไทย มีแม่น้ำมูลไหลผ่านมาบรรจบที่อำเภอโขงเจียม เป็นเขตปกครองฝั่งไทยที่พื้นที่ติดต่อกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตแดนกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) กรมป่าไม้(2560) รายงานว่า ระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ.2558-2560) เนื้อที่ป่า (Forest Area) ลดลงอย่างต่อเนื่อง ปี พ.ศ. 2560 มีเนื้อที่ป่า 1,769,510.38 ไร่ เป็นอันดับ 2 รองจากจังหวัดเลย คิดเป็นร้อยละของพื้นที่จังหวัดเป็นอันดับ 3 รองจากจังหวัดเลย และมุกดาหาร

อำเภอโขงเจียมมีแม่น้ำสำคัญสองสายไหลผ่านคือแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขง แม่น้ำโขงอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอโขงเจียม ส่วนแม่น้ำมูลไหลผ่านอำเภอมืองมาบรรจบกับแม่น้ำโขง ที่บริเวณท้ายวัดโขงเจียม (วัดบ้านด่านเก่า) บริเวณนี้เรียกว่าปากแม่น้ำมูล อยู่ในเขตตำบลโขงเจียม เป็นพื้นที่เล็กๆ ที่มีความสำคัญด้านสังคมและเศรษฐกิจของพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนล่างของประเทศไทย เพราะเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่มาแต่ดั้งเดิมกว่า 200 ปี คือเมืองโขงเจียม มีระบบนิเวศป่าไม้และแหล่งน้ำ ขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งอาหารคือ แม่น้ำมูล แม่น้ำโขง และจากป่าธรรมชาติ มีผืนป่าที่เป็นแนวกันชนติดต่อกับเขตแดน สปป. ลาว คือป่าดงหิงกอง ตามประกาศพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปีพ.ศ. 2508 พื้นที่ประมาณ 42,500 ไร่ มีไม้เต็ง ริง กระบาก และไม้อื่นๆ มีของป่า ผืนป่าแห่งนี้จึงนับเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนที่อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่โดยรอบ พื้นที่ป่าดงหิงกองอยู่ในความดูแลของอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ ชุมชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ศึกษามีอาชีพเกษตรกรรม หาของป่า สัตว์ป่า พืชพื้นบ้าน เห็นตามฤดูกาล เพื่อยังชีพและบริโภคภายในครัวเรือน (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2562 อ้างใน วนาลี และคณะ, 2563)

จากการสำรวจความหลากหลายของพืชผักพื้นบ้านหมู่บ้านเวินบึก มีจำนวนไม่น้อยกว่า 80 ชนิดที่ชาวบ้านนำมาเป็นอาหาร ป่าบกแห่งนี้จึงนับว่าเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ในช่วงเวลา 4-5 ปีที่ผ่านมาปริมาณผลิตผลจากธรรมชาติลดลง มีสาเหตุจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ การใช้ทรัพยากรจากป่าเพิ่มสูงขึ้น มีการบุกรุกตัดไม้ การหาของป่าจากชุมชนภายนอก

การเปลี่ยนมือถือครองพื้นที่ทำกิน ชาวบ้านที่หาอยู่หากิน ต้องใช้เวลาในการเดินป่าหาอาหารนานขึ้น และสภาวะเศรษฐกิจทำให้ชุมชนเองมีความต้องการ เพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยน กอปรกับ นโยบายการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวทำให้บริเวณแม่น้ำโขงฝั่งไทยมีการลงทุนเพิ่มขึ้น จำนวนที่พัก รีสอร์ท ร้านอาหารผุดขึ้นอย่างรวดเร็ว การปรับปรุงทัศนียภาพบริเวณตลิ่งริมแม่น้ำ สิ่งที่ตามมาคือ ปัญหามลภาวะทางน้ำ น้ำเสียจากบ้านเรือน ร้านอาหาร ที่พักถูกปล่อยลงลำน้ำธรรมชาติโดยตรง ประสิทธิภาพการจัดการแหล่งน้ำบริโภค การกำจัดขยะมูลฝอยอย่างเหมาะสม ถูกวิธีจึงเป็นประเด็นที่สำคัญเป็นอันดับต้นๆ เนื่องจากขยะมูลฝอยที่นับวันเพิ่มปริมาณมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อชนิดและปริมาณอาหารจากแหล่งธรรมชาติทั้งป่าบกและแม่น้ำลำธาร

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมฝั่งโขงมีอาชีพประมงมายาวนาน การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำ ส่งผลให้วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนแปลง ปริมาณปลาที่จับได้จากแม่น้ำมูลและโขงลดลงมาก ชาวบ้านที่ทำอาชีพประมงก็ปรับตัวไปทำอาชีพอื่น อย่างไรก็ตามเมือง โขงเจียมก็ยังนับว่าเป็นแหล่งอาหารปลาจากลำน้ำโขงทำให้ตลาดโขงเจียมเป็นศูนย์กลางค้าขายปลาจากตลาดชนบทสู่เมืองเล็ก เมืองใหญ่ พี่ข่า ผักพื้นบ้าน อยู่ในสำรับกับข้าวของชุมชนแต่ดั้งเดิม ปัจจุบันเมื่อมีผู้มาเยือน มีนักท่องเที่ยวมากขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อ ความต้องการอาหารมากขึ้นค่าครองชีพท้องถิ่นสูงขึ้น วิถีชีวิตที่อยู่อย่างสุข สงบ สบาย สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง การต้องใช้ชีวิตอย่างรีบเร่งและแข่งขัน ช้ำมีพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวบุกเข้ามา ชาวบ้านต้องปรับตัวจากการหาอยู่หากินเปลี่ยนเป็นหากินหาขาย วัฒนธรรมการบริโภค ในชีวิตประจำวันปรับเปลี่ยนตามกระแสสื่อสังคมในรูปแบบต่างๆ จากที่เคยปลูกพืชกินเองก็ซื้อกิน พึ่งพาพืชอาหารจากตลาดเป็นหลัก พันธุ์พืชดั้งเดิมที่ปลูกอยู่ในไร่และสวนหลังบ้าน จึงลดจำนวนลง บางชนิดได้สูญหายไปจากชุมชน ศูนย์กลางแหล่งค้าขายอาหารของชุมชนนี้คือตลาดสดเทศบาลอำเภอโขงเจียม ซึ่งมีทั้งตลาดสดตอนเช้าและตอนเย็น ตลาดเช้าเริ่มตั้งแต่ตีห้าถึงประมาณเก้าโมงครึ่ง ตลาดเย็นเริ่มประมาณสี่โมงเย็น สินค้าส่วนใหญ่เป็นปลาชนิดต่างๆ พืชผัก กับข้าวปรุงสำเร็จพร้อมรับประทาน ส่วนใหญ่เป็นอาหารปรุงบรรจุด้วยถุงพลาสติก กล่องโฟม มีทั้งประเภทต้ม แกง อ่อม หมก นึ่ง ผัด ทอด ปิ้งย่าง อาหารพื้นเมืองตามฤดูกาล

การส่งเสริมให้ชุมชนกลับมาใส่ใจรักษาพื้นที่ฟูทวีการพืชอันเป็นแหล่งวัตถุดิบอาหาร ตระหนักถึงคุณค่า คุณประโยชน์ของอาหารต่อสุขภาพ จะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้บนฐานทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่

มีอยู่ นับเป็นปัจจัยสำคัญที่บ่งชี้ถึงความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (ศจินทร์, 2555) ที่มีวิจัยจึงกำหนดแผนการดำเนินงานต่อเนื่องจากการสำรวจพืชผักพื้นบ้าน (ยิ่งยง, 2556) อาหารพื้นเมืองกับความมั่นคงทางอาหารชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนล่างของประเทศไทยและ สปป.ลาว โดยนำกระบวนการมีส่วนร่วม ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ ความร่วมมือของทุกฝ่ายให้คงความมั่นคงของอาหารระดับชุมชนที่มีภูมิปัญญาสั่งสมมาจากอดีต และใช้ภูมิปัญญาความเชื่อในการจัดการฟื้นฟูสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นการเกื้อกูลและสืบทอดภูมิปัญญาอาหารพื้นเมืองที่มีคุณค่าสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป ให้มีความสอดคล้องกับหลักการเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่าให้พึ่งตนเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ให้พอมีพอกิน โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ก็แลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้ของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด พยายามก่อกำหนดให้น้อยที่สุด และควรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เพื่อให้รายจ่ายไม่เกินรายรับ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2547)

การปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่น นับเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญของภูมิรัฐชุมชน การฟื้นฟู โดยการตระหนักถึงทรัพยากรพืชพื้นบ้านเลือกสรรภูมิปัญญาที่กำลังจะสูญหายหรือที่สูญหายไปให้มีความสำคัญและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในท้องถิ่น การรักษาไว้ ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพในสวนครอบครัว และชุมชน การพัฒนาสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาให้เหมาะสมกับยุคสมัย เป็นแหล่งวัตถุดิบต่อการพัฒนาอาชีพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผ่านการเลือกสรรกรองให้แก่คนในสังคมได้รับรู้ เกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์ และปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชพื้นบ้าน การอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น และการเสริมสร้างอัตลักษณ์ของปราชญ์ท้องถิ่น ให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญาและพัฒนาความรู้ความสามารถได้อย่างเต็มที่ จัดให้มีการยกย่องและประกาศเกียรติคุณและขยายความรู้สู่คนรุ่น จากสภาพทางกายภาพและสังคมของชุมชนที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าหินกอง บริเวณลุ่มน้ำโขงตอนล่างของประเทศไทย ที่แต่เดิมเป็นพื้นที่นับว่ามีความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพที่เป็นปัจจัยทางด้านอาหารที่สำคัญของท้องถิ่นและสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ทั้งพื้นที่ป่า แหล่งน้ำที่งดงาม ซึ่งมีคุณค่าและความสำคัญ

ต่อวิถีชีวิตของชุมชนริมฝั่งโขง ให้คงอยู่ เกื้อหนุนต่อวิถีชุมชนในการดำรงชีวิต จึงได้จัดทำโครงการ ฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้าน เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครอบครัวและชุมชน โดยที่ชุมชนพึ่งพาตนเองบนฐานทรัพยากรพืชพื้นบ้านในท้องถิ่น

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี 2) ศึกษาแนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชน 3) ศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี 4) การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

วิธีวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ระยะที่ 1 การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ชุมชนละ 1 คน ผู้รู้ด้านพืชพื้นบ้าน จำนวน 5 คน หัวหน้าหรือตัวแทนจากหน่วยงานในพื้นที่ จำนวน 10 คน และ 5 คน เยาวชน รวมทั้งสิ้น 40 คน

ระยะที่ 2 การศึกษาแนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชนในพื้นที่วิจัย 10 คน

ระยะที่ 3 การศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลบริบทชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชนในพื้นที่วิจัย 3หมู่บ้านจำนวน 60 คน

ระยะที่ 4 การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ ได้แก่ ตัวแทนชุมชน และตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเขตอำเภอโขงเจียม ชุมชนละ 6 คน รวม 30 คน นักศึกษาในมหาวิทยาลัยร่วมวิจัยและเยาวชนนักเรียนในเขตอำเภอโขงเจียมรวมทั้งสิ้น 20 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ระยะที่ 1 การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเพื่อสำรวจความหลากหลายของทรัพยากรพืชพื้นบ้าน บันทึกลักษณะและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง

ระยะที่ 2 การศึกษาแนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชน เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างเพื่อใช้สัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลและกลุ่มเกี่ยวกับรูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านลักษณะ คุณค่าและการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์และประเด็นคำถามในการประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับปัญหาความต้องการการจัดการพันธุ์พืชท้องถิ่น และค้นหาแนวทางส่งเสริมการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์สู่การสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (สิทธิธัญ, 2552)

ระยะที่ 3 การศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสอบถามความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ระยะที่ 4 การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เครื่องมือที่ใช้ได้แก่ แบบบันทึกการประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อดำเนินการจัดกิจกรรมสร้างและพัฒนาฐานข้อมูลและชุดความรู้ แบบบันทึกการปฏิบัติการเพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ของฐานข้อมูลและชุดความรู้แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ระยะที่ 1 การศึกษาแนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ทีมผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอนดังนี้ 1) ประสานงานกับชุมชน ในพื้นที่ 3 หมู่บ้านจัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างไม่เป็นทางการ 2) ศึกษารวบรวมเอกสาร และวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรพืชพื้นบ้านและบริบทของพื้นที่ และประชุมนักวิจัยเพื่อร่วมกันออกแบบ สร้างเครื่องมือและวางแผนในการเก็บข้อมูลในพื้นที่ และ 3) จัดเวทีสร้างความเข้าใจร่วมกับชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ในการทำวิจัย แผนการร่วมกิจกรรมและเตรียมพร้อมให้แก่ชุมชนและนักศึกษาซึ่งจะเป็นผู้เก็บ

ข้อมูล โดยวิธีการจัดกิจกรรมเปิดเวทีทบทวนความต้องการของพื้นที่ ที่โรงเรียนบ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

ระยะที่ 2 การศึกษาแนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชน ทีมผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 ขั้นตอนคือ 1) บริบทชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตอำเภอโขงเจียม 3 ชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างและประเด็นคำถามในการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและการสังเกตสภาพจริงในพื้นที่ พร้อมแบบบันทึกภาคสนาม 2) ข้อมูลความหลากหลายของทรัพยากรพืชพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยวิธีการสัมภาษณ์บุคคลและสัมภาษณ์กลุ่ม ในประเด็น การจัดสรรที่ดินทำกิน ป่าชุมชนที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการบริโภคในชีวิตประจำวัน และ 3) ข้อมูลแนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้าน ประเภทพืชพื้นบ้านอาหารของชุมชน ใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อสำรวจเส้นทางการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน โดยศึกษาแบบแผนพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ

ระยะที่ 3 การศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ทีมผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จำนวน 90 ชุด หมู่บ้านละ 30 ครัวเรือน

ระยะที่ 4 การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ทีมผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอนดังนี้ คือ 1) จัดประชุมคืนข้อมูลชุมชนปฏิบัติการร่วมกันจากตัวแทนชุมชนเพื่อตรวจสอบยืนยันความถูกต้องและปรับปรุงคุณภาพฐานข้อมูลและหนังสือเล่มเล็ก โดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม 2) จัดกิจกรรมเสริมสร้างความตระหนักและศักยภาพชุมชนในการจัดการ พื้นฟูระบบนิเวศป่าไม้ที่เสื่อมโทรม และ 3) จัดการอบรมถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาทรัพยากรพืชพื้นบ้านและทดลองใช้ฐานข้อมูลและชุดความรู้ สู่เยาวชน นักเรียนในชุมชนและนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยที่ร่วมโครงการ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลเชิงคุณภาพ ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การประชุมปฏิบัติการดำเนิน การจัดกิจกรรมพัฒนาชุดการเรียนรู้ การจัดการเรียนรู้ ทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการจัดหมวดหมู่เนื้อหาและทำการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

2. ข้อมูลเชิงปริมาณ วิเคราะห์ดังนี้

1) ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มเป้าหมาย 2) การประเมินผลการถ่ายทอดภูมิปัญญา 3) การประเมินดัชนีบ่งชี้ความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนและชุมชน จำนวน 6 กลุ่ม 87 ชื้อ ดำเนินการวิเคราะห์ด้วยค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยและวิจารณ์

ระยะที่ 1 ผลการศึกษาแนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า ข้อเสนอแนะของชุมชนต่อการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้าน มีดังนี้ การปลูกพืชทดแทน การเก็บที่ถูกต้อง ไม่ทิ้งขยะไว้ในป่า ในถ้ำธาร ไม่ตัดไม้จากป่า ไม่นำกล้วยไม้ออกจากป่าเก็บผลผลิตจากป่าอย่างพอประมาณ การนำพันธุ์พืชป่ามาปลูกไว้ในหมู่บ้าน การสร้างความร่วมมือและกำหนดข้อตกลงร่วมกันของทั้งสามหมู่บ้าน กำหนดกฎระเบียบดูแลป่า การกำหนดระเบียบ การเข้าใช้พื้นที่ป่าของบุคคลภายนอก การไม่บุกรุกพื้นที่ป่า

ระยะที่ 2 ผลการศึกษาแนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชนพบว่า แนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านไปสู่การปฏิบัติของชุมชนมีดังนี้ 1) การสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนทั้งสามหมู่บ้านกับภาครัฐในการกำหนดข้อตกลงร่วมกัน เช่น ควรเก็บหาของป่าและจับสัตว์อย่างถูกวิธี เก็บหาอาหารอย่างพอประมาณ ประสานงานพูดคุยกันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่และสามารถใช้ประโยชน์ได้ชั่วลูกชั่วหลาน เป็นต้น 2) การสร้างความรู้ตระหนักการใช้ทรัพยากรพืชอย่างถูกวิธี เช่น มีวิธีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน เก็บเฉพาะพืชผักที่โตเต็มที่ ส่วนหนึ่งอนุรักษ์ไว้ มีการเพิ่มมูลค่าของอาหาร เพิ่มพื้นที่การปลูก การอนุรักษ์ป่า การท่องเที่ยว การถนอมอาหาร การแปรรูปที่ถูกต้องอนามัย เป็นต้น 3) การกำหนดพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นของชุมชน เช่น ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นภายในหมู่บ้าน ร่วมกับมาตรการของเจ้าหน้าที่ให้ทุกฝ่ายปฏิบัติตามกฎ มีข้อปฏิบัติร่วมกันภายในท้องถิ่นและหมู่บ้านใกล้เคียง (บ้านหมู่บ้านองค์กร ผู้นำหมู่บ้าน อุทยานฯ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น 4) การเก็บเมล็ดพันธุ์ เช่น การเพิ่มความอุดมสมบูรณ์และความสมดุลให้พื้นที่ป่าโดยการเพาะกล้าพันธุ์พืชพื้นบ้าน นำพืชจากป่าลงมาเพาะปลูกไว้บริเวณบ้าน เมื่อเจริญเติบโตให้มีการนำกลับคืนไปปลูกในป่า เป็นต้น

ระยะที่ 3 ผลการศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนบ้านเวินบึกบ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า หมู่บ้านเวินบึกมีระดับความมั่นคงด้านอาหารสูงสุดตามตัวชี้วัดที่ 1 ด้านการพึ่งตนเองด้านอาหาร มีคะแนนเฉลี่ย 2.79 หรือร้อยละ 55.87 ส่วนหมู่บ้านท่าแพและหมู่บ้านห้วยหมากใต้มีระดับความมั่นคงด้านอาหารสูงสุดตามตัวชี้วัดที่ 5 การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ คือมีคะแนนเฉลี่ย 3.18 หรือร้อยละ 63.60 และ 3.40 หรือร้อยละ 68.00 ตามลำดับ เมื่อพิจารณาสัดส่วนความมั่นคงทางอาหารตามตัวบ่งชี้ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน ตัวบ่งชี้ที่ 1 การพึ่งตนเองด้านอาหาร พบว่า หมู่บ้านเวินบึก มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 34.0 หมู่บ้านท่าแพ มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 33.0 ส่วนหมู่บ้านห้วยหมากใต้ มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 33.0 ตัวบ่งชี้ที่ 2 สิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า หมู่บ้านเวินบึก มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 30.0 หมู่บ้านท่าแพมีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 38.0 และหมู่บ้านห้วยหมากใต้มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 32.0 ตัวบ่งชี้ที่ 3 สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต พบว่า หมู่บ้านเวินบึก มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 33.0 หมู่บ้านท่าแพ มีความมั่นคงทางด้านอาหาร คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 34.0 และหมู่บ้านห้วยหมากใต้มีสัดส่วนคิดเป็น ร้อยละ 33.0 ตัวบ่งชี้ที่ 4 มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร พบว่า หมู่บ้านเวินบึก มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 33.0 หมู่บ้านท่าแพมีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 34.0 และหมู่บ้านห้วยหมากใต้มีสัดส่วนคิดเป็น ร้อยละ 33.0 ตัวบ่งชี้ที่ 5 การเข้าถึงอาหารคุณภาพพบว่า หมู่บ้านเวินบึก มีความมั่นคงทางด้านอาหาร คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 27.0 หมู่บ้านท่าแพ มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 35.0 และหมู่บ้านห้วยหมากใต้มีสัดส่วนคิดเป็น ร้อยละ 38.0 และ ตัวบ่งชี้ที่ 6 มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา หมู่บ้านเวินบึก มีความมั่นคงทางด้านอาหาร คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 31.0 หมู่บ้านท่าแพ มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 35.0 และหมู่บ้านห้วยหมากใต้ มีสัดส่วนคิดเป็น ร้อยละ 34.0

ระยะที่ 4 ผลการจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนบ้านเวินบึก บ้านห้วยหมากใต้และบ้านท่าแพ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนจำแนกตามการใช้ประโยชน์ 5 ด้าน คือ 1) พืชอาหาร 2) สมุนไพร 3) ไม้ผล 4) เติต และ 5) การถนอมอาหาร มีรายละเอียดดังนี้

1) พืชอาหาร พืชพื้นบ้านหลายชนิดมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ผักพื้นบ้านในสำหรับอาหารสามารถใช้ทั้งปรุงรสและเป็นเครื่องประกอบอาหารหลักและรับประทานสดๆ ได้แก่

พืชผักที่ให้รสเปรี้ยว เช่น ยอดมะขาม ยอด
ส้มป่อย มะสัง มะอึก ออบแอบ ส้มเสี้ยว ตั่ว

พืชผักที่ให้รสเผ็ดร้อน เช่น ใบกะเพรา ใบ
โหระพา ผักไถ่ กระเจียว ขยง

พืชผักที่ให้รสหวาน เช่น มะเขือเทศสุก มะเขือ
ส้ม ใบย่านาง ดอกแค

พืชผักที่ให้รสขม ขึ้น เช่น สะเดา มะระ มะแว้ง
มะเขือเปราะ มะเขือพวง

พืชผักที่ให้รสฝาด เช่น หัวปลี กลัวยติบ
กระโดน

พืชผักที่ให้รสจืด เช่น บุก ลอก สายบัว ผักปลัง
ผักหนาม ตำลึง

พืชผักที่ไ้กลิ่นหอม เช่น ใบขิง ข่าป่า ผักแพว
พืชผักที่ช่วยดับกลิ่นคาว เช่น ข่า ตะไคร้ ขมิ้น

ใบและผิวมะกรูด

พืชพื้นบ้านที่มีโปรตีนมาก เช่น ผักกูด ใบ
ขี้เหล็ก ใบชะพลู ผักแว่น

พืชพื้นบ้านที่มีวิตามินซี เช่น ใบมะรุ้ม ดอก
ขี้เหล็ก ผักตั่ว กระโดน ผักหวานป่า

พืชที่เกิดตามฤดูกาลเช่น ชิงกระต่าย ข่าป่า
เข้าพรรษา กระเจียวขาว กระเจียวแดง ผักหวานดง
เปราะป่า ไพลป่า เห็ด ชะพลู ผักหนาม พืชผักใช้เป็น
ส่วนประกอบในการปรุงเป็นประเภทแกง หมก อ่อม ปน
ลาบ ซุป เช่น หน่อไม้ บุก ลอก บัวสาย ขี้เหล็ก ผักหวาน
เห็ด ผักตั่ว ลาบเทา หวาย

ประเภทตำ เช่น มะละกอ ยอ มะเขือเปราะ
ถั่วฝักยาว กลัวยติบ ประเภทแจ่ว เช่น แจ่วเห็ด พืชบาง
ชนิดให้รสเปรี้ยว ฝาด ขม เช่น ตั่ว มะขามอ่อน สะเดา
กระถิน ย่านาง พืชบางชนิดใช้ทำอาหารหวาน เช่น มัน
เลียด มันแขง มันพุทธรักษา กลอย กลัวย

2) สมุนไพร ที่พบในพื้นที่มีหลากหลาย เช่น
ข้าวเย็นเหนือ-ใต้ โด่ไม่รู้ล้ม สบู่เลือดเถาวัลย์เปรียง
บอระเพ็ด ชะพลู ไพล กระเทียม เปราะป่า เป็นต้น

3) ไม้ผลพื้นบ้าน เช่น มะขามเปรี้ยว เค็ง ค้อ
กระบก หมากหม้อ

4) เห็ด เกิดตามฤดูกาล เช่น เห็ดเผาะ เห็ดระโงก
เห็ดไค เห็ดปลวก เห็ดถ่าน เห็ดผึ้ง เป็นต้น

5) การถนอมอาหารจากพืชพื้นบ้าน เช่น ส้ม
ผักเสี้ยน ส้มผักกาดเขียวปลี หน่อไม้ดอง หน่อไม้ต้ม
มะขามเปียก

สรุปผลการวิจัย

ข้อคิดเห็นต่อการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้านกับ
ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนล่าง
ของประเทศไทย ทีมวิจัยขอแนะนำเสนอข้อคิดเห็นสำคัญ 3
ประการ คือ

1. แนวทางการส่งเสริมการฟื้นฟูทรัพยากรพืช
พื้นบ้านชุมชน การดำเนินงานยึดหลักการพื้นฐานคือ การ
ใช้องค์ความรู้ 3 ด้าน คือ 1) การป้องกัน เป็นการคุ้มครอง
ทรัพยากรพืชที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้เอง เพื่อให้มีอัตราใน
การนำทรัพยากรพืชมาใช้อยู่ในระดับที่สามารถเกิดขึ้นมา
ทดแทนได้ทัน การป้องกันนี้อาจทำได้โดยการใช้มาตรการ
ต่าง ๆ ตั้งแต่การใช้กฎหมาย การประชาสัมพันธ์ให้ความรู้
และความเข้าใจแก่ประชาชนในการใช้ทรัพยากรอย่าง
เหมาะสม 2) การแก้ไขและฟื้นฟู เป็นการดำเนินการกับ
ทรัพยากรที่ลดลงหรือเสื่อมโทรมให้สามารถฟื้นคืนกลับสู่
สภาพเดิมได้เพื่อเป็นการแก้ไขปรับปรุงให้กลับมาอยู่ใน
สภาพที่ดีขึ้นและเหมาะสมสำหรับการใช้ประโยชน์ต่อไป
โดยการปิดกั้นไม่ให้เกิดการรบกวนระบบสิ่งแวดล้อม เพื่อให้
ระบบสิ่งแวดล้อมมีเวลาในการฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิม
สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีก และ 3) การอนุรักษ์
หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยความ
ฉลาดและใช้อย่างเหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อ
มนุษย์มากที่สุด โดยหลีกเลี่ยงให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม
น้อยที่สุด โดยกระบวนการมีส่วนร่วม เน้นการจัดการโดย
ชุมชน ตามหลักการเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นเศรษฐกิจทาง
สายกลาง ที่มุ่งให้เกิดการพยายามพึ่งตนเอง ช่วยตัวเอง
ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ให้พอมีพอกิน โดยเฉพาะ
อาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ก็
แลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้
ของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด
พยายามก่อนนี้ให้น้อยที่สุดและควรมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่
เรียบง่ายและพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่
ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เพื่อให้รายจ่ายไม่เกินรายรับ
(คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2547)

ทีมวิจัยได้ร่วมกับผู้นำชุมชนในการวางแผน
สร้างความสามัคคีของชุมชน ปลูกสำนึกรักบ้านเกิด ผ่าน
งานบุญประเพณีอย่างต่อเนื่องของหมู่บ้าน มีการร่วมทำ
กิจกรรมหลากหลาย เมื่อมีผู้เดือดร้อนก็ให้ความช่วยเหลือ
เสมือนญาติ เมื่อได้รับความไว้วางใจ มีความสนิทสนม จึง
พูดคุยถึงสถานการณ์การดำรงชีพ การประกอบอาชีพ
และรายได้ พืชอาหารที่ใช้บริโภคในอดีตสู่ปัจจุบันของ
ชีวิตประจำวันชุมชน สภาพแหล่งอาหารธรรมชาติป่าดง
หินกอง ความร่วมมือในการฟื้นฟูทรัพยากรพืชพื้นบ้าน

การชักชวนพูดชวนคุยทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อหาแนวทางเพิ่มแหล่งอาหารธรรมชาติปลอดภัย ราคา ถูก ลดรายจ่ายในครัวเรือน การวางกฎระเบียบการใช้ ทรัพยากรป่าบกร่วมกัน การกันพื้นที่ที่มีพืชเสี่ยงต่อการ สูญพันธุ์ อาทิ หวาย กอไผ่เอาไว้บางส่วน ไม่รบกวนเพื่อให้ ธรรมชาติได้ฟื้นฟูด้วยตัวเอง โครงการนำร่องการทำฝาย ชะลอน้ำบนพื้นที่ลาดชันตามแนวเขา

2. ทรัพยากรพืชพื้นบ้านกับความมั่นคงทาง อาหารระดับชุมชน เนื่องจากทั้งสามหมู่บ้านมีอาณาเขต ติดต่อกัน โดยมีพื้นที่ป่าบกหรือป่าดงพญาไฟที่ประมาณ 42,500 ไร่ มีไม้เต็ง รั้ง กระบาก และไม้อื่นๆ มีของป่าที่มี มูลค่า ผืนป่าแห่งนี้จึงนับเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่ สำคัญของชุมชนที่อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่โดยรอบมาแต่ บรรพบุรุษ การใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันของชุมชน ไม่ สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้ ชุมชนได้อาหารและ ผลผลิตจากป่าเพื่อการดำรงชีพโดยไม่ต้องซื้อหา มา ยาวนาน เมื่อการคมนาคมสะดวกมากขึ้น ประชากร เพิ่มขึ้น ความต้องการปัจจัยสี่จึงเพิ่มขึ้นเช่นกัน หมู่บ้าน เวนบึงอยู่ใกล้ชิดติดกับผืนป่า ส่วนที่ตั้งบ้านห้วยหมากใต้ และบ้านท่าแพอยู่ถัดออกมาใกล้กับศูนย์กลางของ เทศบาลอำเภอโขงเจียม จึงทำให้ออกจากจะมีแหล่ง อาหารจากพืชธรรมชาติแล้วยังสามารถซื้อจากตลาดสด เทศบาลได้อีกทางหนึ่ง ผืนป่าชายแดนแห่งนี้ยังคงความ อุดมสมบูรณ์ ไม่พบการบุกรุกเพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น มันสำปะหลัง ทำให้มีชาวบ้านจากหมู่บ้านภายนอกทั้งใกล้ และไกลเข้ามาใช้ประโยชน์จากการหาเก็บเห็ด หน่อไม้ พืชผักและของป่าอื่นๆ ตามฤดูกาล ทั้งเพื่อการบริโภคและ ค้าขาย พืชพื้นบ้านที่ชุมชนใช้ประโยชน์จำแนกเป็นกลุ่ม ได้แก่ 1) พืชอาหาร 2) สมุนไพร 3) ไม้ผล 4) เห็ด และ 5) พืชให้เนื้อไม้ ปัจจุบันการใช้ประโยชน์ทรัพยากรพืชของ ชุมชนทั้งสามหมู่บ้าน มุ่งเน้นเพื่อการยังชีพ บริโภคใน ครัวเรือนมากกว่ายึดเป็นอาชีพหลัก โดยการหาเก็บตาม ฤดูกาล ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารแก่ผู้คนในท้องถิ่น แม้จะมีการนำผลผลิตจากป่าไปขายบ้าง แต่เป็นเพียงการ ขายระยะสั้นๆ เป็นรายได้เสริมของครอบครัว เช่น ผัก พื้นบ้าน ไช้เม็ดแดง เห็ดป่า แมลงกินได้ เป็นต้น นอกจากนี้พบว่า ชาวบ้านยังเรียนรู้วิถีถิ่นอมอาหาร อาทิ ชาวบ้านหมู่บ้านเวินบึงเก็บมะขามเปรี้ยวสุกมาแกะ เปลือกทำเป็นมะขามเปียก มะขามกวน การนำหน่อไม้มา ต้มใส่ถุงพลาสติก

พืชพื้นบ้านที่ได้จากการเก็บหาจากป่า เช่น ผักหวานดง กระเจียว คอนแคน บุก ลอก เห็ดป่า พืชอื่นๆ ที่เกิดตามฤดูกาล เป็นต้น มีการปลูกมันสำปะหลัง ทำนา ปลูกข้าว ไม่มากนัก เนื่องจากพื้นที่มีจำกัด การเพาะปลูก

พืชผักสวนครัว อาทิ มะละกอ ถั่ว ข้าวโพด มะเขือ พริก โหระพา กระเพรา ในบริเวณริมตลิ่งตามลำน้ำโขงปัจจุบัน ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากมีการปรับภูมิทัศน์โดยการนำ หินมาถมเป็นแนวยาวตั้งแต่เขตตัวอำเภอโขงเจียมจนถึง โรงเรียนบ้านเวินบึง หมู่บ้านเวินบึง เพื่อป้องกันการกัดเซาะพังทลายของดินริมตลิ่ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านชายแดน สุดท้ายก่อนเข้าเขตสปป.ลาว อย่างไรก็ตามสถานการณ์ อาหารของครัวเรือนในชุมชนนับว่ายังมี “ความมั่นคงทาง อาหาร” มี “อธิปไตยทางอาหาร” สามารถเข้าหาเก็บใน พื้นที่ป่าได้อย่างอิสระ (วิรัชพัชร, 2558) มีอาหารตาม ฤดูกาลแม้ปริมาณจะน้อยลง ชุมชนยังมีแหล่งอาหารที่ สามารถซื้อหาเข้าถึงได้ เนื่องจากหมู่บ้านทั้งสามแห่งห่าง จากตลาดสดเทศบาลโขงเจียมประมาณ 1-5 กิโลเมตร วัตถุดิบอาหารทั้งพืชผัก ปลา เนื้อสัตว์ เครื่องปรุงรส ชุมชนสามารถเข้าถึงซื้อหาได้โดยสะดวก แต่ชาวบ้าน จำนวนหนึ่งยังมีรายได้ไม่เพียงพอต่อสถานะเศรษฐกิจแบบ นี้ ดังนั้นการลดค่าใช้จ่ายครัวเรือนในเรื่องอาหาร ประจำวันจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ชุมชนคงมีความ มั่นคงทางอาหารได้ต่อไป จึงเกิด โครงการนำร่องด้านการ ขยายพันธุ์ไม้ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น ไม้ ผักหวาน ป่า กล้วย พริก มะเขือเหลือง ถั่ว บุก ลอก ชิง ข่า กระเจียว เป็นต้น การเริ่มปลูกเป็นสวนผสมรอบบริเวณบ้าน เป็นต้น

จากการวิเคราะห์ข้อมูลความมั่นคงทางอาหาร ระดับครัวเรือนและชุมชนพบว่า หมู่บ้านเวินบึง มีระดับ ความมั่นคงด้านอาหารสูงสุดตามดัชนีชี้วัดที่ 1 ด้านการ พึ่งตนเองด้านอาหาร มีคะแนนเฉลี่ย 2.79 มีสัดส่วนคิด เป็นร้อยละ 34.0 คือมีการหาอาหารจากป่าและแหล่ง อาหารตามธรรมชาติตามฤดูกาล มีการนำอาหารมาแปรรูปรหรือถนอมอาหาร เช่น การตากแห้ง เป็นการสำรอง อาหารในครอบครัว มีการปลูกผักสวนครัวทำให้ประหยัด ค่าใช้จ่ายและปลอดภัยจากสารปนเปื้อน ครัวเรือนมีการ ปลูกพืชที่บริโภคหลายชนิด ปลูกกินเองหรือหาได้จาก ธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารระหว่างกันใน ชุมชน มีอาหารหลักเพียงพอ มีปริมาณอาหารพออยู่พอ กินหรือพึ่งพาตัวเองได้ระดับครอบครัว มีรายได้ซื้ออาหาร ตลอดปี สอดคล้องกับการพึ่งด้านอาหารในชุมชนตำบล หนองสาหร่าย จังหวัดกาญจนบุรีได้ระบุอย่างชัดเจนใน การให้ความสำคัญกับการปลูกที่หลากหลาย และปลูกใน สิ่งที่กิน อีกทั้งยังปลูกอย่างสม่ำเสมอเนื่องมีทรัพยากรที่ สมบูรณ์ และมีปัจจัยการผลิตที่มั่นคง มีการสร้างเครือข่าย ทางอาหารของชุมชน และต้องซื้ออาหารไม่เกินร้อยละ 40 ของปริมาณการบริโภคอาหารทั้งหมด

หมู่บ้านท่าแพและหมู่บ้านห้วยหมากใต้มี ระดับความมั่นคงด้านอาหารสูงสุดตามดัชนีชี้วัดที่ 5 การ

เข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ โดยหมู่บ้านท่าแพ มีคะแนนเฉลี่ย 3.18 มีสัดส่วนคิดเป็น ร้อยละ 35.0 ส่วนหมู่บ้านห้วยหมากใต้ มีคะแนนเฉลี่ย 3.40 มีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 38.0 ตามลำดับ คือ อาหารที่บริโภคถูกหลักโภชนาการ สมาชิกทุกคนในครอบครัวเพียงพอรับประทานอิ่มครบทั้งสามมื้อ อาหารมีคุณค่าทางโภชนาการและสอดคล้องกับวัฒนธรรมการบริโภค มีความตระหนักในคุณภาพอาหาร และโภชนาการจากการเลือกซื้ออาหารที่มีประโยชน์ ประยุกต์ใหม่ๆ สอดคล้องกับความเห็นของชุมชนสาธารณสุขจังหวัดกาญจนบุรี ว่าอาหารที่บริโภคต้องปลอดภัย ปลอดภัย สารพิษ และเพียงพอ (พัฒนาจิตตา, 2553)

3. การจัดทำข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านกับการจัดการพรรณพืชท้องถิ่นโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมให้เยาวชนรู้จักคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่าพืชพื้นบ้านในมิติต่างๆ อาทิ ด้านอาหาร คุณค่าทางโภชนาการในพืชอาหารพื้นบ้าน รสชาติอร่อย เหมาะกับวัยสามารถรับประทานได้ การใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติ ประกอบอาหารพื้นบ้าน เช่น แกงหน่อไม้ แกงเห็ดป่าตามฤดูกาล (เช่น ระวังเห็ดพิษ ขาว ปลูกตาม ใต้น้ำ ภูค้ำ มะโน ภูตึก ภูตงข้าวหลาม ตอนม่วง เผาะหนัง ผ้าย เห็ด ผึ้งข้าว ผึ้งข้าวเก่า เห็ดข่า เห็ดนางແหล่ เห็ดปลวก เป็นต้น) แกงบุก ลอก ลาบเทา ส้มตำ ผักกินสด (เช่น ตำ เม็ก กระโดน กระถิน เป็นต้น) ผักพื้นบ้าน (เช่น กระเจียว ขิง ข่า กระเทียม เป็นต้น) ลวกจิ้ม น้ำพริกข่าปลาร้า เป็นต้น ด้านสมุนไพร สมุนไพรไทยก็เป็นผลผลิตทางการเกษตรและป่าไม้ ในอดีตถูกมองข้าม ขาดความสนใจจากภาครัฐและเอกชน เนื่องจากความต้องการใช้สมุนไพรในประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากความสนใจในการดูแลสุขภาพ สุขภาพด้วยผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ประกอบกับสมุนไพรสามารถปรับเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์ได้หลายชนิด โดยอุตสาหกรรมสมุนไพรได้รับการคาดการณ์ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมที่มีสามารถสร้างความยั่งยืนให้กับประเทศได้ในฐานะที่เป็น อุตสาหกรรมเป้าหมายและอุตสาหกรรมที่มีศักยภาพ รวมถึงเป็นกลไกในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเพื่ออนาคต นอกจากนี้การเข้าสู่ สังคมผู้สูงอายุของประเทศ ส่งผลให้เกิดแนวคิดการใช้สมุนไพรเพื่อเป็นทางเลือกในการรักษาโรคและเสริมสร้างความมั่นคงและเป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายทางด้านสุขภาพอีกทางหนึ่ง (ชินตร์นนท์, 2562) พื้นที่แห่งนี้มีพืชสมุนไพรหลากหลายที่สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดได้ ซึ่งข้อมูลทรัพยากรพืชพื้นบ้านของชุมชนจำแนกตามการใช้ประโยชน์ 5 ด้าน คือ 1) พืชอาหาร 2) สมุนไพร 3) ไม้ผล 4) เห็ด และ 5) การถนอมอาหาร ที่มิผู้วิจัยได้จัดทำเป็น

เอกสารเล่มเล็กเพื่อใช้ในการเผยแพร่และจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมป่าไม้. 2560. รายงานเนื้อที่ป่าไม้ ระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ.2558-2560). ค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2560, <http://forestinfo.go.th/Content-File/stat2560/Table%202.pdf>
- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. 2562. อุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ (Kaeng Tana). ค้นเมื่อ 30 มีนาคม 2562, http://park.dnp.go.th/visit-or/nationparkshow.php?PTA_CODE=1031.
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. 2547. เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ชินตร์นนท์ สุริยวิทยาเวช. 2562. จากยุทธศาสตร์ 20 ปีสู่แผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ด้วยการบูรณาการการศึกษาเกษตร. วารสารเศรษฐศาสตร์อุตสาหกรรม. 18(1), 240-250
- พัฒนาจิตตา โยคะนิตย์. 2553. ถอดบทเรียนการเรียนรู้สุขภาพชุมชนตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ยิ่งยง ไพบูลย์สานติวัฒนา. 2556. ผักพื้นบ้าน: ภูมิปัญญาและมรดกที่คนไทยหลงลืม เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการและอุทยานผักพื้นบ้านในวิถีไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑ์และวัฒนธรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วนาลี วิริยะพันธุ์ กิติชัย รัตน์ และอภิชาติ ภักธรธรรม. 2563. ความพึงพอใจของผู้มาเยือนที่มีต่อการจัดการการท่องเที่ยวของอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะจังหวัดอุบลราชธานี. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. 11(1), 232-244.
- วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. 2558. ความมั่นคงทางอาหาร : จากพัฒนาการเกษตรสู่เศรษฐกิจพอเพียง. วารสารการเมืองการปกครอง. 5(2), 144-160.

ศจินทร์ ประชาสันต์. ความมั่นคงทางอาหาร: แนวคิดและ
ตัวชี้วัด. สมุทรสาคร. สำนักงานคณะกรรมการ การ
สุขภาพแห่งชาติ, 2555.

สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร. 2552. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ
แบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ. เชียงใหม่:

(พิมพ์ครั้งที่ 4) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

สิรินทิพย์ นรินทร์ศิลป์. สถานการณ์ความมั่นคงทาง
อาหารในอาเซียน และประเทศสมาชิกต่างๆ. ค้น
เมื่อ 7 มกราคม 2557, [http://www.pol-
sci.tu.ac.th/fileupload/45/40.pdf](http://www.pol-sci.tu.ac.th/fileupload/45/40.pdf)